

ԱՐԹՈՒՐ ԱՎԱԳՅԱՆ
ARTUR AVAGYAN

ԻՐԱՎԱԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ-ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ
ԿԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Իրավագիտակցությունը հասարակության օղիալ-իրավական, քաղաքական, հոգևոր-մշակութային զարգացման կարևորագույն բաղադրատարրն է: Այն դեռևս վաղ ժամանակներից ուղեկցել է մարդկությանը իր բնապատմական զարգացման գործընթացում՝ ունենալով կարևոր դեր հասարակական կյանքում, այդ իսկ պատճառով իրավագիտակցության հիմնախնդիրը տարբեր դիտանկյուններից ուսումնասիրվում է տարբեր գիտությունների շրջանակներում: Իրավագետները ուսումնասիրում են իրավագիտակցությունը առավելապես որպես իրավական հայացքների և պատկերացումների ամբողջություն, որոնք պայմանավորում են անհատի վարքի իրավաչափությունը (կամ անիրավաչափությունը): Իսկ քաղաքագիտության շրջանակներում իրավագիտակցությունը կարևորվում է քաղաքական գործընթացներում անհատի կողմից դրսևորվող քաղաքական վարքագծի և մասնակցության ուսումնասիրության տեսանկյունից:

Հասարակական կյանքում և պետական համակարգում իրավագիտակցության հիմնախնդրի տեսական իմաստավորման ակունքները բխում են անտիկ շրջանի փիլիսոփայական մտքի ժառանգությունից (Սոկրատես, Պլատոն, Արիստոտել, Կիկերոն¹): Անտիկ փիլիսոփայության մեջ ակտիվորեն քննարկվում էին այնպիսի հիմնախնդիրներ, ինչպիսիք են՝ պետության և իրավունքի համահարաբերակցությունը, իրավունքի և ուժի, իրավունքի և արդարության, ինչպես նաև՝ իրավունքի օղիալական արժեքի հիմնահարցերը: Անտիկ շրջանի մտածողներն են առաջ քաշել իրավունքի ռացիոնալ բնորոշումը՝ հիմք դնելով իրավունքի տեսական իմաստավորմանը:

¹ 1. *Нерсисян В. История политических и правовых учений, Политические и правовые учения Древней Греции*, Норма, Москва, 2003, с. 34-64, 2. *Платон. Государство, Законы. Политик*, Москва, 1998, 798 с., 3. *Аристотель. Политика. Афинская полития*, Москва, 1997, 487 с., 4. *Нерсисян В. История политических и правовых учений, Учение Цицерона о государстве и праве*, Норма, Москва, 2003, с. 76-88.

Իրավունքի փիլիսոփայության մեջ զգալի ներդրում ունեն նաև Կերածնունդի և Նոր ժամանակների մտածողներ Նիկոլո Մաքիավելին, Թոմաս Հոբսը, Ջոն Լոկը, Ժան-ժակ Ռուսոն, Շարլ Լուի Մոնտեսքյուն² և այլք։ Իրավունքի փիլիսոփայությունը Էական զարգացում է ստացել գերմանական դասական փիլիսոփայության ներկայացուցիչների (Կանտ, Ֆիխտե և Շեգել³) աշխատություններում։ Կարևոր է ընդգծել, որ Նոր ժամանակներն իրենց հետ բերեցին նոր իրավական աշխարհընկալում։ Այդ ժամանակաշրջանից սկսած՝ հասարակության գիտակցության մեջ սկսում է գերակշռել հենց իրավական, այսինքն՝ կամային, պրագմատիկ բաղադրատարրը։ Նկատենք, որ լուսավորության դարաշրջանում առանձնացվեցին ոչ միայն իրավագիտական ձևական նախանշանները, այլև սահմանվեցին վերջինիս էթիկական հիմնավորվածությունը, քաղաքացիների օրինապաշտությունը և այլ հարցեր։

Իրավագիտակցության տեսական-մեթոդաբանական հիմնախնդիրների ուսումնասիրության գործում մեծ ներդրում ունեն մի շարք արևմտյան հետազոտողներ։ Նշենք Օ. Սարատի, Դ. Քենեդիի, Ս. Քամիկզսի, Դ. Քոուենի⁴ աշխատանքները, որոնցում հեղինակները տարբեր տեսանկյուններից անդրադառնում են իրավագիտական, իրավական մշակույթի հիմնախնդիրներին։ Ամերիկացի հետազոտող Օ. Սարատը գտնում է, որ իրավագիտակցությունը չքավորների՝ իշխանության և տիրապետության ձգտելու գիտակցությունն է։ Իրավագիտակցությունը նաև դիմադրելու գիտակցությունն է, որի դեպքում դրա կրողները պահանջում են իրենց

² 1. *Макиавелли Н.* Рассуждения о первой декаде Тита Ливия / Государь: Сочинения. Харьков, 1998, 656 с., 2. *Гоббс Т.* Философские основания учения о гражданстве. Москва, 2001, 304 с., 3. *Локк Дж.* Два трактата о правлении / Локк Джон. Сочинения. В 3 Т. Москва, 1988, 160 с., 4. *Руссо Ж-Ж.* Об общественном договоре. Трактаты. Канон-Пресс, Москва, 1998, 542 с., 5. *Монтескье Ш.* Избранные произведения. В 2-х томах / Под общ. ред.: Баскин М.П. Москва, Госполитиздат, 1955, 799 с.

³ 1. *Кант И.* Метафизика нравов / Соч. 8, Т. 6. Москва, 1994, 550 с., 2. "Нерсесян В. История политических и правовых учений. Политико-правовая теория И.Г. Фихте. Норма, Москва, 2003, с. 408-412, 3. *Гегель Г.* Философия права, Мысль, Москва, 1990, 524 с.

⁴ 1. *Kennedy D.* Toward an Historical Understanding of Legal Consciousness: The Case of Classical Legal Thought in America, 1850-1940, *Research in Law and Sociology*, Volume 3, 1980, p. 3-24., 2. *Sarat A.* The law is all over: Power, Resistance, and the Legal Consciousness of the Welfare Poor, 2 *Yale Journal of Law and the Humanities*, 1990, p. 343-379, 3. *Cummings S.* Critical Legal Consciousness in Action, http://www.harvardlawreview.org/issues/120/february07/forum_427.php /10.03 2013/, 4. *Cowan D.* Legal Consciousness: Some Observations, *The Modern Law Review Limited*, Volume 67: Issue 6 - November 2004, p. 928-958., <http://www.modernlawreview.co.uk/abstract.asp?ref=0026-7961&vid=67&iid=6&aid=518&s=&d=November%202004> /10.03 2013/.

ինքնության և պահանջմունքների ճանաչում⁵: Կարծում ենք, որ այս մոտեցումը բավականաչափ հիմնավորված չէ, քանի որ իրավագիտակցությունը բնորոշ է ոչ միայն չբավորներին, այլև հասարակության բոլոր անդամներին, որը, սակայն, տարբեր սոցիալական խմբերի մոտ կարող է ունենալ տարբեր դրսևորումներ:

Ըստ խորհրդային հետազոտող Ի. Ֆարբերի՝ իրավագիտակցությունը ավանդաբար սահմանվել է որպես հասարակության գիտակցության ձև, որն իրենից ներկայացնում է իրավական հայացքների ամբողջություն, որոնք ունեն նորմատիվ բնույթ և բովանդակում են իրավական երևույթների մասին գիտելիքներ: Դրանք ընդգրկում են նաև նոր իրավական պահանջներ, որոնք արտահայտում են հասարակության զարգացման սոստեսական և քաղաքական պահանջմունքներն ու շահերը⁶:

Իրավագիտակցությունը մշտապես զարգացող երևույթ է, որը փոփոխվում է հասարակության գիտակցության հետ մեկտեղ: Այս պարագայում, արդարացիորեն, շեշտը դրվում է իրավագիտակցության արժեքային բաղադրիչի վրա, ինչպես նաև կարևորվում է գործող հասարակական իրավակարգի համար վերջինիս սուբյեկտների պատասխանատվությունը: Սա հատկապես կարևոր է անցումային հասարակությունների համար, երբ տեղի է ունենում կենսարժեքների և ավանդական մշակույթի արմատական վերագնահատում: Իրավագիտակցությունը, որպես հասարակական գիտակցության ձև, ենթարկվում է վերջինիս զարգացման օրինաչափություններին: Այն տվյալ հասարակության քաղաքական, տնտեսական և այլ բնույթի հարաբերությունների արտացոլումն է և մարդկանց գիտակցության մեջ իրավունքի արտահայտման արդյունքը: Ռուս հետազոտող Գ. Օստրոմովի կարծիքով՝ իրավագիտակցությունը պատկերացումների, հսակացությունների և գաղափարների համակարգ է, որտեղ պետական-իրավական կամքը պայմանավորում է անձի վարքագիծը⁷:

Իրավագիտակցության վերաբերյալ մեկ այլ տեսակետ է ներկայացնում Վ. Շեգորցևը, ով նշում է, որ իրավագիտակցությունն արտացոլում է հասարակական հարաբերությունների մասնակիցների գործողությունները, որոնք կարգավորվում են իրավունքի նորմերով⁸: Իրավագիտակցության վերաբերյալ այս մոտեցումը մատնանշում է վերջինիս սոցիալական բնույ-

⁵ Sarat A. The law is all over: Power, Resistance, and the Legal Consciousness of the Welfare Poor, 2 Yale Journal of Law and the Humanities, 1990, p. 343-344.

⁶ Фарбер И. Правосознание как форма общественного сознания, Москва, 1963, с. 204-205.

⁷ Остроумов Г. Правовое сознание действительности. Москва, 1969, с. 43.

⁸ Шегорцев В. Социология правосознания. Москва, 1981, с. 28.

թը: Այս պարագայում հեղինակի մեկնակետը ոչ թե իրավունքի նորմից դեպի անձի վարքագիծ տանող ուղին է, այլ հակառակը:

Վերոնշյալ գաղափարները հիմք են տալիս հիմնավորելու իրավագիտակցության՝ որպես գործող կամ ցանկալի իրավունքի մասին գաղափարների, հասկացությունների, պատկերացումների, հայացքների ամբողջության փաստը: Սակայն այս համատեքստում դժվար է կանխատեսել քաղաքացիների զանգվածային իրավագիտակցության, տարբեր ազգերի, սոցիումների մոտ դրա մշակութային առանձնահատկությունները, դրանց միջև առկա տարբերությունները և նմանությունները:

Ուսումնասիրվող խնդրին մասամբ անդրադարձել է նաև հայագի ՌԴ ակադեմիկոս Վ. Ներսեսյանցը, ում կարծիքով իրավագիտակցության առանձնահատկությունը գիտակցության այլ՝ քաղաքական, բարոյական, կրոնական ձևերի հետ հարաբերակցության մեջ, պայմանավորված է հենց իրավունքի առանձնահատկությամբ, որն արտահայտելու համար իրավագիտակցությունն օգտագործում է համապատասխան զգացմունքներ, կերպարներ, պատկերացումներ, խորհրդանիշներ ու կատեգորիաներ: Ըստ Վ. Ներսեսյանցի՝ իրավագիտակցությունն իր զարգացման բոլոր աստիճաններում և իր արտահայտման բոլոր ձևերով, իրավական գիտակցությունից մինչև իրավական հասկացությունները, ոչ միայն իրավունքի և իրավական երևույթների, այլ, միաժամանակ, նաև պետական-իշխանական երևույթների արտահայտման, գիտակցման, գնահատման ձև է և միջոց⁹:

Իրավագիտակցությունը, ինչպես հասարակական գիտակցության ցանկացած ձև, ունի իր կառուցվածքը, որտեղ ավանդաբար առանձնացվում են իրավական հոգեբանությունը և իրավական գաղափարախոսությունը:

Իրավագիտակցության սուբյեկտների տեսանկյունից տարբերում են իրավագիտակցության զանգվածային, խմբային և անհատական ձևերը, որոնց փոխգործակցության դիալեկտիկական բավականին խրթին է և ոչ միանշանակ: Իրավագիտակցության տեսական ուսումնասիրության գործում կարևոր է անդրադառնալ նաև վերջինիս գործառույթներին, որոնք բավականին լուրջ ուշադրության են արժանանում մասնագետների կողմից:

Մասնագիտական գրականության մեջ առավել տարածված է իրավագիտակցության գործառույթների հետևյալ դասակարգումը՝ ճանաչողական, արժեքաբանական, կարգավորիչ, նորմատիվ-կանխատեսման, դաստիարակչական և գաղափարախոսական¹⁰:

⁹ Ներսեսյանց Վ. Իրավունքի և պետության տեսություն, Նաիրի հրատ., Եր., 2001, էջ 92-93:

¹⁰ Бури Н. Функции общественного правосознания. Киев, 1986, с. 21-27, 33-86.

Իրավագիտակցության կարևոր գործառույթներից է ճանաչողական գործառույթը: Իրավագիտակցությունը նախ և առաջ գիտելիք է, որը հարստացնում է մարդու մտահորիզոնը իմաստաբանական և արժեքային իրավական տեղեկատվությամբ: Իրավական գիտելիքները եղել և մնում են բոլոր ժողովուրդների և երկրների մշակութային-քաղաքակրթական կյանքի հիմնարար արժեքները: Վ. Ներսեսյանցի կարծիքով՝ իրավագիտակցության ճանաչողական գործառույթն այն բանի գիտակցության մեջ է, թե ինչ է իրավունքը և արդյո՞ք իրականացվում է այն առանձին իրավական երևույթների ու ամբողջությամբ իրավունքի հայտնաբերման, արտահայտման և իմաստավորման տարբեր ձևերով (զգայական, կերպարային, տրամաբանական-հասկացական)¹¹:

Իրավագիտակցության հաջորդ գործառույթը արժեքաբանական գործառույթն է, որը գիտելիքի, իմացության հետ մեկտեղ ներառում է նաև դրանց վերաբերյալ գնահատականը: Ճանաչելով սոցիալ-քաղաքական իրականությունը, իմաստավորելով սեփական իրավունքները և պարտականությունները, իրավական նորմերի և օրենքների բովանդակությունը, իրավակարգի և օրինականության վիճակը՝ իրավագիտակցության սուբյեկտը տալիս է դրանց վերաբերյալ իր գնահատականը: Վ. Ներսեսյանցի մոտ արժեքաբանական գործառույթը, կարծես թե, նույնացվում է իրավագիտակցության գնահատող գործառույթի հետ, համաձայն որի՝ իրավագիտակցության գնահատող գործառույթն իրավունքի մասին որոշակի արժեքային պատկերացումների և գաղափարների ձևավորման մեջ է, որոնցից էլնելով իրավագիտակցության սուբյեկտը գնահատում է գործող իրավունքը և իրավական իրողությունը¹²:

Մեր կարծիքով՝ այս գործառույթի իրականացման աստիճանից է մեծապես կախված անձի իրավագիտակցության մակարդակը: Այսինքն՝ իրավագիտակցության մակարդակը և ձևը ուղիղ համեմատական են այս գործառույթի դրսևորման մակարդակին:

Իրավագիտակցության ճանաչողական և արժեքաբանական գործառույթների հետ սերտորեն կապված է նաև կարգավորիչ գործառույթը, որը հնարավորություն է տալիս ուղղել, ճշգրտել սեփական վարքագիծը իրավական պահանջների հետ այն համադրելու միջոցով:

Գրականության մեջ հանդիպում են իրավագիտակցության կարգավորիչ գործառույթի բացառման վերաբերյալ որոշ դատողություններ¹³: Մեր կարծիքով՝ իրավագիտակցության կարգավորիչ գործառույթի դերի և նշա-

¹¹ Ներսեսյանց Վ. Իրավունքի և պետության տեսություն, Նաիրի հրատ., Եր., 2001, էջ 92:

¹² Ներսեսյանց Վ. Իրավունքի և պետության տեսություն, Նաիրի հրատ., Եր., 2001, էջ 92:

¹³ Белкин В. Общественное правосознание и государственность. Саратов, 1993, с. 39.

նակության բացառումը անհատական մակարդակում ճշմարիտ չէ, քանի որ անհատական մակարդակում առավելապես կարևորվում է անհատական իրավագիտակցությունը, այսինքն՝ անձի կողմից սեփական իրավունքների և պարտավորությունների իմացությունը և դրանց վերաբերյալ սեփական գնահատականը: Իրավագիտակցության ավանդական և խորապես մշակված գործառույթներից են դաստիարակչական և գաղափարախոսական գործառույթները: Ակնհայտ է, որ հասարակության մեջ տիրող իրավական գաղափարների, պատկերացումների, հայացքների, պետության կողմից ընդունված իրավական նորմերի իմացությունը և գիտակցումը անձի սոցիալականացման, քաղաքացիական ինքնագիտակցության ձևավորման, ինքնավերահսկման կարևոր պայմաններն են:

Ժամանակին իրավագիտակցության գաղափարախոսական գործառույթը համարվում էր առաջնային: Սակայն ներկայումս այդ մասին հետազոտողները նախընտրում են չբարձրաձայնել: Այս հանգամանքը կարելի է բացատրել պետության կողմից որևէ գաղափարախոսության պարտադրման երևույթի նվազմամբ՝ ի տարբերություն օրինակ՝ ԽՍՀՄ-ի, որը հարկադրաբար տարածում էր կոմունիստական գաղափարախոսությունը: Այսօր գաղափարախոսական պյուրալիզմի պայմաններում գրեթե վերացել է որևէ գաղափարախոսության բացահայտ պարտադրման երևույթը, ինչն էլ, կարծես թե, մի փոքր նվազեցրել է իրավագիտակցության գաղափարախոսական գործառույթի դերակատարությունը հասարակական-քաղաքական գործընթացներում: Իրավագիտակցությունը գործառնում է հասարակական գիտակցության այլ ձևերի հետ: Ընդ որում, մեր կարծիքով, իրավագիտակցության վրա ամենաեական ազդեցությունն ունեն քաղաքական, բարոյական և կրոնական գիտակցությունները:

Սույն հոդվածում մեզ համար առավել կարևոր է իրավական և քաղաքական գիտակցությունների փոխհարաբերակցության հիմնախնայի ուսումնասիրությունը, քանի որ հասարակական գիտակցության այս երկու ձևերի միջև գոյություն ունեցող ընդհանրությունները բավականին սերտ են: Այդ ընդհանրությունները կապված են պետության, քաղաքական իշխանության, քաղաքական կազմակերպությունների միջև փոխհարաբերություններով, որոնք գործառնում են նաև իրավական դաշտում: Այդ հարաբերությունները, առաջին հերթին լինելով քաղաքական, այնուամենայնիվ չեն սահմանափակվում բացառապես քաղաքական օրինաչափություններով և չեն բացառում դրանց իրավական կողմը:

Այս ամենի հետ մեկտեղ հարկ է ընդգծել իրավական և քաղաքական գիտակցությունների փոխյրացման և փոխներգործության կարևորության մասին, քանի որ ժողովրդավարական վարչակարգի պայմաններում անհա-

տի մոտ հնարավոր է ձևավորել սոցիալապես համապատասխան և օրինապահ վարք միայն քաղաքական և իրավական գիտակցությունների միասնական դրսևորման միջոցով:

Հարկ է նշել, որ գիտակցությունը գոյություն չունի հասարակությունից դուրս, քանի որ այն տվյալ իրականության օբյեկտիվ արտացոլումն է: Հետևաբար՝ իրավագիտակցությունը և քաղաքական գիտակցությունը ուղղակիորեն կախված են կոնկրետ հասարակության ձևից¹⁴:

Քաղաքական գիտակցությունը, ինչպես և իրավագիտակցությունը, բավականաչափ բարդ երևույթ է: Քաղաքական գիտակցությունը բնորոշում է անհատի քաղաքական սոցիալականացման ամբողջական գործընթացը, որը պայմանավորում է վերջինիս ունակությունը քաղաքական ոլորտում հատուկ քաղաքական գործառույթների իրականացման, կառավարման մարմինների հետ համագործակցության միջոցով սեփական կարողությունները իրականացնելու համար:

Ռուս հետազոտող Ա. Սպիրկինը դիտարկում է քաղաքական գիտակցությունը որպես զաղափարների ամբողջություն, որն արտահայտում է ազգերի և պետությունների շահերը: Քաղաքացիների քաղաքական գիտակցությունը որոշվում է տվյալ հասարակության տնտեսական և պետական կարգով: Քաղաքականությունը, քաղաքական պայքարը ներթափանցում են կենսագործունեության բոլոր ոլորտները և հասարակական գիտակցության բոլոր ձևերի մեջ¹⁵:

Բնականաբար, քաղաքական գիտակցությունը միաբովանդակ չէ, քանի որ այն ներառում է տարբեր դասերի և շերտերի, սոցիալական խմբերի, պետության և կառավարության, իշխանության ճյուղերի միջև փոխհարաբերությունները: Ըստ էության՝ ոչ միայն սոցիալ-տնտեսական, այլև հասարակության հոգևոր կյանքը հարաբերական կախվածության մեջ են գտնվում քաղաքական գիտակցությունից¹⁶:

Քաղաքական գիտակցությունը քաղաքականության սուբյեկտիվ չափումն է: Քաղաքական գիտակցությունը բնորոշվում է որպես զաղափարական երևույթների ամբողջություն, որոնցում արտահայտվում է քաղաքական գործընթացի սուբյեկտի անհատական վերաբերմունքը քաղաքականության նկատմամբ՝ չնայած այն հանգամանքին, որ քաղաքական գիտակցությունը անհատական փորձի արդյունք է միայն: Վերջինիս վրա ազդում են նաև սոցիալական միջավայրը, քաղաքական հարաբերություն-

¹⁴ Миссутов О. Политическое сознание: социально-философский анализ,

<http://www.e-reading.club/book-file.php?id=634/634-044.pdf/12.03.2013/>

¹⁵ Спиркин А. Философия: Учебник. 2-е изд., Гардарики, Москва, 2006, с. 654.

¹⁶ Спиркин А. Философия: Учебник. 2-е изд., Гардарики, Москва, 2006, с. 656.

ները: Ըստ Ի. Դենիսովի, չնայած սոցիալական միջավայրի առկայությանը, քաղաքական գիտակցությունն ունի բացառապես անհատական դրսևորում: Այդ իսկ պատճառով՝ կասկած է հարուցում այն հանգամանքը, որ քաղաքական գիտակցությունը կարող է բնորոշ լինել խմբերին կամ քաղաքական գործընթացի այլ բարդ սուբյեկտներին¹⁷: Կարծում ենք, որ Ի. Դենիսովի այս մոտեցումը բավականաչափ հիմնավորված չէ և նեղացնում է քաղաքական գիտակցության ընկալման շրջանակները, քանի որ այսպիսի մոտեցման դեպքում հնարավոր չէ բացատրել քաղաքականության մեջ տեղի ունեցող խմբային և գանգվածային գործընթացները:

Արդի գիտության մեջ քաղաքական գիտակցության վերաբերյալ ձևավորվել է երկու մոտեցում՝ վարքաբանական և արժեքաբանական: Վարքաբանական մոտեցման կողմնակիցները քաղաքական գիտակցությունը դիտարկում են որպես մարդու ռացիոնալ մտածողության ձև, վերջինիս մտածողության և պատկերացումների ամբողջություն, որը նա օգտագործում է իշխանական հարաբերություններում սեփական գործառույթների իրականացման համար: Արժեքաբանական մոտեցումը քաղաքական գիտակցությունը դիտարկում է որպես հասարակական գիտակցության որոշակի մակարդակ: Քաղաքական գիտակցությունը ներկայացվում է որպես պատկերացումների մակարդակ, որին մարդը կարող է հասնել քաղաքական մասնակցության և իշխանական հարաբերություններում անհրաժեշտ գործառույթների իրականացման միջոցով¹⁸:

Քաղաքական գիտակցության գործառույթների վերաբերյալ գոյություն ունեն տարբեր մոտեցումներ: Ըստ Ա. Մոլոյովի՝ քաղաքական գիտակցությունը՝ որպես քաղաքականության ինստիտուցիոնալ բաղադրատարր, իրականացնում է երեք կարևոր գործառույթ՝ ճանաչողական, հաղորդակական և գաղափարական¹⁹: Սյս գործառույթների իրականացման բնույթը կարող է փոխվել՝ կապված քաղաքական գործընթացների բնույթից: Վ. Աչևսովան և Վ. Գուտուրովան այս երեք գործառույթներին ավելացնում են նա երկուսը՝ կանխատեսման և դաստիարակչական գործառույթներ²⁰: Նշենք, որ նույնատիպ գործառույթներ բնորոշ են նաև իրավագիտականությանը:

¹⁷ *Денисов И. Политическое сознание современного российского общества.*
<http://www.politnauka.org/library/teoria/denisov.php/14.03.2013/>:

¹⁸ *Соловьев А. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов. Аспект Пресс, Москва, 2000, с. 227-228.*

¹⁹ *Соловьев А. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов. Аспект Пресс, Москва, 2000, с. 229.*

²⁰ *Политология. Под. ред. Ачкасова В., Гутурова В., Москва, 2006, с. 195.*

Քաղաքական գիտակցության համար ելակետային է համարվում անձի հոգևոր- քաղաքական վիճակը, որը քաղաքական կյանքում վերջինիս կողմնորոշման և դիրքորոշումների նախապայմանն է, որտեղ անձը կարող է ունենալ ակտիվ և պասսիվ դեր՝ կախված սեփական համոզմունքներից, պահանջմունքներից, արժեքներից և այլն: Քաղաքական մարդու փոխգորակցությունը քաղաքական իշխանության հետ գիտակցված է, այսինքն՝ ունենալով քաղաքական գիտակցություն և դրսևորելով այն սեփական քաղաքական վարքագծում՝ մարդը դառնում է քաղաքական մշակույթի սուբյեկտ²¹: Այստեղից հետևում է, որ սոցիալ-քաղաքական տարածությունը, քաղաքական և քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների ամբողջությունը, ձևավորված քաղաքական ավանդույթները, պատմականորեն ձևաորված սոցիալ-հոգեբանական միջավայրը գծային պատճառատևանության կապով (դետերմինիզմ) պայմանավորում են քաղաքական գիտակցությունը²²: Ընդունելով Վ. Աչևստովայի և Վ. Գուտուրովայի այս տեսակետը, որ վերը նշված գործոնները պայմանավորում են մարդու քաղաքական գիտակցությունը, այնուամենայնիվ մերժում ենք միակողմանի քաղաքական, մշակութային, պատմական դետերմինիզմը: Կարծում ենք՝ քաղաքական գիտակցությունը, համաձայն Մ. Վեբերի ինստրակցիոնիզմի²³ սկզբունքի, կարող է փոխլրացնող կապով ազդել այդ նույն սոցիալ-քաղաքական տարածության, քաղաքական և քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների գործառնության վրա:

Քաղաքական գիտակցության և իրավագիտակցության միջև փոխկապակցվածությունը բավականին սերտ է: Դրանք չափազանց մոտ են միմյանց և հաճախ գրվում են միասին (իրավաքաղաքական գիտակցություն):

Իրավաքաղաքական գիտակցությունը, լինելով քաղաքական գիտակցության և իրավագիտակցության միասնական ձև, հանդես է գալիս որպես հասարակության մեջ տարբեր սոցիալական խմբերի միջև գոյություն ունեցող փոխհարաբերությունների արդյունք՝ պայմանավորված քաղաքական հարաբերություններով: Իրավաքաղաքական գիտակցությունը քաղաքական իրադարձությունների, երևույթների և զարգացումների նկատմամբ հասարակության վերաբերմունքի և վարքագծի դրսևորումն է: Նախ և առաջ այդ վարքագիծը պայմանավորվում է իշխանության կազմակերպման և իրականացման ձևերի, քաղաքական ուժերի ուղղվածու-

²¹ Соловьева М. Развитие представлений о феномене политической культуры //Новейшая история России, № 1, 2012, с. 47.

²² Политология. Под. ред. Ачкасова В., Гутурова В., Москва, 2006, с. 195.

²³ Вебер М. Избранные произведения. Прогресс, Москва, 1990, с. 33.

թյան և դրանց գործողությունների նկատմամբ հասարակության վերաբերմունքով: Հարկ է նշել, որ քաղաքական գործընթացն այն հիմքն է, որի վրա ձևավորվում է իրավաքաղաքական գիտակցությունը: Անհատի սոցիալ-քաղաքական պահանջմունքների բավարարման տեսանկյունից իրավաքաղաքական գիտակցությունը նախ և առաջ ձևավորվում է իրավաքաղաքական գիտելիքների և դրանց իմաստավորման միջոցով: Իրավաքաղաքական գիտակցությունը մարդկանց կողմից քաղաքական հարաբերությունների բովանդակության ռացիոնալ, հուզական և կամայական ընկալումն է:

Իրավաքաղաքական գիտակցությունը կարելի է սահմանել որպես գաղափարների, տեսական հայեցակարգերի, հայացքների, պատկերացումների, կարծիքների, գնահատականների և քաղաքական հարաբերությունների սուբյեկտների հուզական վիճակի ամբողջություն:

Իրավաքաղաքական գիտակցությունը քաղաքական իրականության, իրավաքաղաքական վարքի բնական սուբյեկտիվ բաղադրատարրն է:

Սուբյեկտիվ ձևերը, որոնց միջոցով սոցիալական խումբը, անհատը կամ հասարակությունը արտացոլում են քաղաքական իրականությունը, ձևավորում են իրավաքաղաքական գիտակցության կառուցվածքը: Սուբյեկտի կողմից օբյեկտիվ իրականությունը ընկալվում է գիտելիքների, զգացմունքների և պատկերացումների միջոցով: Հետևաբար՝ իրավաքաղաքական գիտակցությունը ձևավորվում է երեք բաղադրատարրերի միջոցով՝ ռացիոնալ, զգայական, իռացիոնալ: Ռացիոնալ բաղադրատարրերին են պատկանում ընդհանրացված գաղափարները, հայեցակարգերը, պատկերացումները, նորմերը, կարծիքները և այլն: Զգայական բաղադրատարրերին են պատկանում գնահատականները, տրամադրությունները, ցանկությունները և այլն: Իսկ իռացիոնալ բաղադրատարրերին են պատկանում գիտակցությամբ չպատճառաբանված սուբյեկտիվ ձևերը, ուսուպիաները և երևակայությունը: Նկատենք, որ ռացիոնալ, զգայական և իռացիոնալ պատկերացումները փոխկապակցված են: Քաղաքական իրականության ռացիոնալ ձևը չի կարող առաջանալ առանց զգայական ընկալման, ինչը խթանում է մտածողության գործընթացը: Իռացիոնալ պատկերացումները, օրինակ՝ քաղաքական առասպելները ևս կապված են զգայական և ռացիոնալ պատկերացումների հետ²⁴: Իրավաքաղաքական գործընթացների յուրահատկության տեսանկյունից իրավաքաղաքական գիտակցության կառուցվածքում առանձնացնում են տարբեր ոլորտներ, մակարդակներ, ձևերը և այլն: Իրավաքաղաքական գիտակցության ոլորտներն են՝

²⁴ *Варламова Н.* Политико-правовое сознание и развитие самоуправления // *Готовность к самоуправлению как качество политико-правового сознания*, /Диссертация канд. юрид. наук/, Москва, 1991, с. 95-105.

քաղաքական գիտությունը (տեսություններ, հայեցակարգեր, վարկածներ և այլն), քաղաքական գաղափարախոսությունը (վարդապետություններ, իդեալներ, ծրագրեր, կարգախոսեր և այլն), քաղաքական հոգեբանությունը (քաղաքական ձգտումներ, գզացմունքներ, տրամադրություններ և այլն): Քաղաքական հարաբերությունների, քաղաքական գործընթացների և դրանց հնարավոր զարգացումների էության ընկալման համար կարևոր է վերլուծել զանգվածային, սոցիալ-խմբային և անհատական իրավաքաղաքական գիտակցությունները: Ձանգվածային իրավաքաղաքական գիտակցությունն առավել միանման, բոլորի կողմից ճանաչված քաղաքական գաղափարների, հայացքների, քաղաքական իշխանության կառուցվածքի և սոցիալական կառավարման սկզբունքների ամբողջությունն է: Այն առաջանում և զարգանում է հասարակական կյանքի քաղաքականացման, դրանորմերի և սկզբունքների միավորման գործընթացում՝ հիմնվելով պատմական և անհատական փորձի, մշակութային և բարոյական ավանդույթների, կրոնական պատկերացումների վրա: Ձանգվածային իրավաքաղաքական գիտակցությունը տարբերվում է իր միատարրության աստիճանով: Կայուն քաղաքական համակարգ և զարգացած քաղաքացիական հասարակություն ունեցող պետություններում այն առավել միատարր է:

Ժողովրդավարական վարչակարգերում, որտեղ կայացել են իրավական պետությունը և քաղաքացիական հասարակությունը, քաղաքական բազմակարծության սկզբունքների հիման վրա ձևավորվում և զարգանում է զանգվածային իրավաքաղաքական գիտակցությունը: Ձանգվածային գիտակցության այս ձևն իր էությամբ կառուցողական է, քանի որ լայն զանգվածների իրավաքաղաքական գիտակցությունն ուղղված է ավելի լավ, հեռանկարային, արդյար և ժողովրդավարական կենսամիջավայրի ձևավորմանը: Հեղափոխական-անարխիկ սկզբունքների հիման վրա ևս ձևավորվում է զանգվածային իրավաքաղաքական գիտակցություն, որը բնորոշ է խիստ բևեռացված սոցիալ-դասակարգային կառուցվածք ունեցող հասարակություններին, որտեղ իշխանական և կառավարման գործառույթներն իրականացվում են ավտորիտար մեթոդներով: Այսպիսի իրավաքաղաքական գիտակցությունը ենթարկվում է գաղափարախոսական, քառոչական ազդեցության, ինչպես նաև սուր և հուզականորեն արձագանքում է տեղի ունեցող սոցիալ-քաղաքական գործընթացներին: Ինչ վերաբերում է խմբային իրավաքաղաքական գիտակցությանը, ապա այն առաջանում և զարգանում է տարբեր սոցիալական խմբերի փոխազդեցության ընթացքում սեփական քաղաքական շահերի բավարարման նպատակով:

Խմբային իրավաքաղաքական գիտակցությունը չի կարող լինել միատարր, ինչպես և չի կարող միատարր լինել նրա սուբյեկտների սոցիալ-

քաղաքական կարգավիճակը: Այդ իսկ պատճառով յուրաքանչյուր սոցիալական խմբում կարող են լինել հակասական քաղաքական դիրքորոշումներ: Բացի այդ, խմբի իրավաքաղաքական գիտակցությունը ներառում է հասարակության համընդհանուր քաղաքական արժեքները, որոնց հիման վրա ձևավորվում են հասարակական կարգի միասնականությունը և կայունությունը: Քաղաքական սոցիալականացման ժամանակ անհատը յուրացնում է զանգվածային և խմբային իրավաքաղաքական գիտակցության հիմնարար տարրերը: Իրականացնելով իր շահերը՝ նա օբյեկտիվորեն համապատասխանեցնում է իր դիրքորոշումն այն սոցիալական խմբի հետ, որն իրեն ամենամոտն է: Չնայած, որ խմբային իրավաքաղաքական գիտակցությունը ձևավորվում է անհատական քաղաքական գիտակցությունների միջոցով, այն չի նույնականանում վերջիններիս հետ: Անհատական իրավաքաղաքական գիտակցությունը բնութագրվում է ոչ միայն սոցիալականացման բարձր մակարդակով, այլ նաև՝ իր յուրահատկությամբ: Յուրաքանչյուր անտառի սոցիալական փորձն անկրկնելի է: Այդ իսկ պատճառով կենսագործունեության ընթացքում իրավաքաղաքական գիտակցությունը ենթարկվում է փոփոխությունների, ինչի արդյունքում ձևավորվում են ռեակցիոն, պահպանողական կամ հեղափոխական քաղաքական դիրքորոշումներ:

Անհատի, սոցիալական խմբի, հասարակության իրավաքաղաքական գիտակցությունը իրականացնում է ճանաչողական, արժեքային-կողմնորոշման, գաղափարախոսական և կանխատեսման գործառույթներ²⁵:

Այսպիսով՝ իրավագիտակցությունը, քաղաքական գիտակցությունը և քաղաքական իշխանությունը փոխկապակցված և փոխգործակցող հասարակական երևույթներ են: Իրավագիտակցությունը քաղաքական գիտակցության և դրական իրավունքի միջոցով էականորեն ազդում է պետության իշխանական գործունեության էության և բովանդակության վրա:

THEORETICAL AND COMPARATIVE ANALYSIS OF LEGAL AND POLITICAL CONSCIOUSNESSES

In the article we made the methodological and comparative analysis of legal consciousness and political consciousness. From theoretical point of view of political science, in the article we had revealed the problem of relationship and interaction between these two types of consciousness in different social-political processes. By comparative analysis of functional, typological and constitutive elements of legal consciousness and political consciousness, we had already studied these two types of consciousness as one united complex of civic consciousness, named legal-political consciousness.

²⁵ Черкасенко Ю. Социодинамика политико-правового сознания специалистов в военных вузах // Содержание, структура и функции политического и правового сознания личности. /Диссертация канд. философских наук/, Ставрополь, 2000, с. 24-33.